

FÉLELEM FILOZÓFIATÖRTÉNETI REFERÁTUM

GAUSZ ANDRÁS

ELŐBB-UTÓBB minden ember megtanulja, hogy a szavaknak, illetve a szavakból összetákolt mondatoknak jelentést kell tulajdonítania. Vannak, akik könnyen tanulnak. Vannak, akik nehezen. Akik könnyen tanulnak, talán azt gondolják, szavaikkal a valóban fontos dolgokat ragadták meg. Magukkal a dolgokkal, magával a valósággal kerültek tisztába. Megragadva szavaik jelentését tehát eligazodnak környező világukban. Vagy legalábbis azt gondolják, hogy el tudnak igazodni benne. Akik nehezebben tanulnak, szavaik értelmét is nehezen ragadják meg. Ködben tapogatóznak; bizonytalanok lesznek. Eltévednek a szavak és mondatok sűrűjében. Szavaik ennek okán szavakba, mondataik mondatokba ütköznek. Nem látnak tisztán. Vagy legalábbis azt gondolják, hogy nem látnak tisztán. Helyüket világukban nehezen, csak súlyos konfliktusokon átküzdvé találják meg. Megértik, ha mások tisztánlátásra akarják kényszeríteni őket. Ezt előbb-utóbb kénytelenek megérteni. Meg kell felelniük világuk elvárásainak. Ha meg akarnak szabadulni konfliktusaiktól, tisztán kell látniuk önmagukat, és tisztán kell látniuk világukat. Elsősorban világuk dolgaival kell tisztában lenniük. Meg kell tanulniuk, mi az, amit világuk erénynek tart, s mi az, amit világukban bűnnek hívnak. Ha sikerül elkerülniük a bűnt, talán világukkal való konfliktusaiktól is meg tudnak szabadulni. Mi tehát a bűn? Egy szó, mely beleégetődik agyvelőnkbe. Nem mindennapi szó. Nem minden szó rögzül ily könnyen, égetődik be oly határozottan emlékezetünkbe, mint a bűn. Mi tehát a bűn?

A bűnről, a bűnök természetéről számtalan elképzelés létezik. Vannak bűnök. Valaki, egy „tekintély”, valamilyen autoritásra hallgatva, vagy saját spekulációira hagyatkozva kijelenti: „Ez bűn!” Az egyszerű földi halandók pedig, mert ugyebár valakinek a szavára hallgatni kell, és mert az igazi tekintély fölismerése, szavainak megértése hozzátartozik az alapvető műveltséghez, megismétlik a kijelentést: „Ez bűn!” „Ez bűn!” – mondják az egyszerű földi halandók a piactéren, a kocsmákban, a munkahelyeken. Majd bűnökről regél a napi sajtó, bűnökről beszélnek a rádió és a televízió csatornái is. „Bűn! Bűn! Bűn!” – hangzik mindenütt. És megszólal a magas kultúrájú intelligencia is. „Ez bűn!” – ismétli meg, beállva a tekintély mögé a sorba a magas kultúrájú intelligencia. Ismételi. Ugyanazt mondja. Igaz, másként válogatja meg szavait, másként szövi mondatait. Vannak, akik azt gondolják, hogy a magas kultúrájú intelligencia bűnről szóló kijelentéseit ennek okán nem is ildomos összekevernünk az egyszerű földi halandók hasonló jellegű elképzeléseivel.

Hisz a magas kultúrájú intelligencia teljesen másként fogalmaz. Mondataik cikornyásak, hosszú körmondatokká dagadó mondatok. Szavaik idegen szavakkal fűszerezettek. Nyilván többet tudnak, hisz magyar, s idegen nyelvű literatúrára, auktorokra hivatkoznak. Nyilván mélyebben pillantanak a dolgokba; talán ezért az idegen szavak. Időnként talán még, hogy nem mindennapi iskolázottságukra is fény derüljön, fenntartásaik is vannak. De a lényeg, ha a bűnök kérdéséről van szó, az ő esetükben is ugyanaz. Bűnnek tekintik a bűnt. Úgy, mint a „tekintély”-ek, úgy, mint az egyszerű földi halandók. Úgy, mint a saját helyzetükkel tisztába került bűnözők. A tekintélyek, az egyszerű földi halandók, a magas kultúrájú intelligencia és a bűnözők, ami a bűnököt illeti, valamennyien ugyanazt mondják. Léteznek cselekedetek, amelyeket bűnösnek mondhatunk. Vannak tehát bűnök.

Vannak! Csakhogy az ilyen bűnök oktrojált bűnök. Olyan bűnök, amelyek vagy eleve bűnözőket előfeltételeznek, vagy olyan bűnök, amelyeket tekintélyek szavai kényszerítenek reánk. Nem a mi saját bűneink. Reánk kényszerülő, reánk kényszerített bűnök. Mert hogyan is valósul meg, ha elfogadjuk a főnti gondolatmenetet, a bűnöző bűne? Valaki bűnös létre szánja rá magát, majd, hogy elhatározását tett kövesse, elköveti a bűnt. Ideális megoldás! A bűnök háttérben az ilyesféle spekulációk szerint tehát határozott szándék, bűnös létre való eltökéltség áll. A bűnös, mert törvényt akar sérteni, törvényt sért. Tudja, ha tette fény derül, bíróság elé állíttatik és megítéltetik. Ennek ellenére ő maga hinti el a bűn magvát, az ő tette által borul virágba a bűn, hogy végül a bűnüldöző szervek az ő cselekedeteire hivatkozva, jogi kategóriáknak megfelelően osztályozva, learathassák a termést. Ha a főnti logikát követjük, ennek kell történnie. A bűnökről tudósító napi sajtó, a rádió és a televízió csatornái ilyen logikát sugallnak.

Ez történik? A bűnök kedvéért követnek el, követünk el bűnököt? Nem valószínű. Egy derék német filozófus szerint az ilyen, pusztán a törvény áthágása, pusztán a bűnök kedvéért elkövetett bűn „ördögi” tett lenne. Ilyesféle tettek nem jellemzőek az emberre. Figyeljük csak meg bűnözőinket! Akkor, amikor magyarázkodnak. Nem a bűnök kedvéért elkövetett bűnökről regélnek. Okfejtéseikből kiderül, rákerültek, mi több rákényszerültek valamilyen lejtőre. Rossz társaságba keveredtek. Rossz családba, rossz társadalomba születtek. Tetteikért ennek okán igazából nem is ők, hanem a lejtő, a rossz társaság, a család, illetve a társadalom felelős. Ha ezt az argumentációt komolyan vesszük, kiderül, hogy bűnözőinknek eszük ágában sincs bűnös létre szánni rá magukat, mi több, amennyiben csak tehetik, menekülnek a bűn elől, mint a dögvész elől. Argumentációik teljesen világosak és érthetőek. A bűnözők, eltekintve a kivételektől (kivételek mindig vannak) tényleg menekülnek a bűn elől. Nem bűnös létre tökélik el magukat akkor, amikor bűnöznek. Egészen más célok vezetik őket, egészen más viszonylatrendszerben gondolkodnak.

Miért nem tökélik el magukat bűnözőink a bűnre akkor, amikor bűnököt követnek el? Félnék talán? De hát megteszik a tettet. Tettük, tudják, megítélésük során, majd bűnnek minősítetik. Mégis megteszik a tettet. Eltökélt-ségről van mégis szó? Nem, nem valószínű. Egy tett megtételéhez autonóm cselekedetre, szabadság által való okságra van szükség. Arra, hogy a cselekvő cselekedete során oka legyen a megtételezett tetteknek. Az autonóm individuumok „dinamikus közösség”-et előfeltételeznek. A bűnöző viszont, amikor bűnt követ el, egy jól kiszámítható logikát követ. Nem „dinamikus”, hanem mechanikus keretek között spekulál. Eszébe se jut, hogy „Én”-jét, ha pusztán kategoriális szinten is, szubsztanciális tényezőnek vegye. Inkább egy nagy gépezet részének tekinti magát. Tulajdonképpen nem is ő cselekszik, ő maga csak egy apró csavar a mechanikus gépezetben. Cselekedne, de csak feladatot tud végrehajtani. Nem ő mozog, hanem rákerülve a lejtőre, a lejtő mozgatja őt. Szegény bűnözők! Cselekednek, anélkül, hogy valóban cselekednének. Cselekedeteik nem sajátjaik. Tesznek valamit, amit nem is ők maguk tesznek. Nem hisznek abban, hogy autonóm individuumok lehetnek. Nem tisztelik önmagukat. Nem tisztelik önnön személyiségüket. Inkább csak kiszolgáltatottságról, alá-főlérendeltségi viszonyokról regélnek. Félelemről. Arról, hogy igazodniuk kellett világuk irratlan törvényeihez. Arról, hogy nem tehettek másként. Félni könnyebb, mint tisztelni. A félelmen könnyebb eligazodni.

A félelem és a tisztelet összjátékának megértése, a bűnök elkövetése, illetve a bűntudat féleledése során döntő momentum. Nehezíti ezen összjáték megértését, hogy Európának ezen a fertályán a félelem és a tisztelet könnyen összekeverhető fogalmak. Vannak, akik a tisztelet-szó hallatán egyszerűen csak félelemre gondolnak. „Majd megtanítalak tisztelni!” – mondja egy hang, és pofon következik. „Majd megtanítalak benneteket tisztelni!” – mondja a tanár, és az osztály, büntetésből, dolgozatot ír. Mind a tisztelet, mind a félelem ellentmondást nem tűrő hangon parancsol. De, míg a félelem parancsának meg nem hallását nagy valószínűséggel megtorlás követi (ezért félelem), addig a kötelező tisztelet elmulasztásának semmiféle következménye sincsen. A pofon, a dolgozatírás nem tiszteletet, hanem félelmet kelt életre. A tisztelet parancsa parancs, de a kényszerítő, fizikai erővel összehasonlítva, erőtlen. Pusztán önnön tökéletessége által parancsol. Félni könnyebb, mint tisztelni. Olyannyira, hogy aki megszokta a félelem által diktált mechanikus rendet, a rend gyengeségéeként, a tiszteletet kiváltó fél tökéletlenségeeként fogja interpretálni büntetése elmaradását. Ha figyelmeztetik a kötelező tiszteletre, amit ő csak alázatként tud értelmezni, lehetőségeit fogja kutatni, és – miközben látja, hogy a tiszteletet kiváltó fél továbbra sem nyúlhat a kényszer eszközhöz –, önmagát úgymond „emancipálja” szembezegül a tiszteletet kiváltó féllal. Ha pedig továbbra is érzi a tisztelet parancsát, becuklja a kapukat, és gyűlöletet szít a tiszteletet érdemlő önálló, de tehetetlen fél ellen. A bűnöző nem az önállóságot, hanem nagyobb, jól kiszámítható mechanikus erőket szolgál. A

tisztelet ilyen mechanizmusok keresztüzében, ezekkel az erővel szemben szinte mindig alul marad. Beindul a gépezet. A gépek hangjának robajában a bűn hangját nem lehet meghallani. A közösség demoralizálódik.

A bűn, illetve a büntudat nem csupán a negatív tulajdonságokat rögzítő fogalom. Jó, hogy vannak bűnök! A bűnök fölnyitják a magas kultúrájú intelligencia, az egyszerű földi halandók és a bűnözők szemét. A bűnözők rájöhetnek, hogy szegények és szerencsétlenek. Rájönnek, hogy egy lejtőre kerültek rá. Rájönnek, hogy tulajdonképpen nem is ők maguk cselekedtek. Megszabadulhatnak önmaguktól. Jó hogy vannak bűnök! A bűnök által a tekintélyekre hallgató egyszerű földi halandók, és a tekintélyekre hallgató magas kultúrájú intelligencia is megszabadult önmagától. A tekintélyek szavai ebben az esetben ugyanazt a funkciót töltik be, mint a bűnözők esetében a lejtő. Jó, hogy vannak bűnök! Tisztába kerülhetünk önmagunkkal. Amikor büntudatot érzünk, vagy bűnösnek mondunk valakit, a bűn fogalmához mindig egy autonóm személyiség képzetét társítjuk. Egy adott cselekedetet azért tartunk bűnösnek, mert úgy véljük, hogy a cselekedet végrehajtója, önálló döntése alapján másként is cselekedhetett volna. Bünt csak autonóm személyiség követhet el. A bűnözők talán épp azért követik el oly könnyen tetteiket, mert nem érezvén magukat autonóm személyiségeknek, képtelenek büntudatot érezni. Az egyszerű földi halandók, s a magas kultúrájú intelligencia talán azért hallgatnak oly könnyen „tekintélyek” szavaira, mert ők is képtelenek büntudatot érezni. A bűn önnön szabadságában szólítja meg az embert. Nem követhet el bűnt az, aki nem szabad.

Bűnözőink nem tőkélük el magukat a bűnre. Értetlenül állnak előtte. Félnek a bűnre való eltökéltségtől. De nem csak a bűnözők félnek! Félnek az egyszerű földi halandók is! Ők is értetlenül állnak a bűn előtt. És talán fél – le kell nyelnünk ezt a keserű pirulát – a magas kultúrájú intelligencia is. Ő is tanácstalan a bűn előtt. A félelem Európának ezen a fertályán valószínűleg az egyik legfontosabb közösség alkotó tényező. Autonóm individuumnak lenni nem minden környezetben hálás dolog. De azért Mephistophelesszel nem kötünk szerződést. Jónak és becsületesnek kell látszanunk. Különbséget kell tennünk jó és rossz cselekedetek között. Bűnökről kell regélnünk. Hol úgy, mint az egyszerű földi halandók, hol úgy, mint a magas kultúrájú intelligencia. Mert ugyebár vannak bűnök. Vannak bűneink. Léteznek bűnök, amelyekről beszélünk, és léteznek bűnök, amelyekről hallgatunk. Azokról a bűnökről beszélünk, amelyekről megéri beszélni. Azokról a bűnökről, amelyekről kockázatos megnyilatkozni, inkább hallgatunk. Kultúrált ember nem teszi ki magát fölösleges kockázatoknak. Megnyugtató, hogy vannak bűnök, amelyekről beszélhetünk. Általában mások bűneiről beszélünk. Ilyenkor, amikor bűnökről beszélünk, moshatjuk kezünket, s megbizonyosodhatunk róla, érzékeltethetjük, mi bizony ezeknél a szerencsétlen bűnözőknél különbek vagyunk. Ha valamilyen „tekintély” beszél bűnről, illetve bűnökről, akinek

kijelentéseit majd felkarolja a napi sajtó, megéri beállni a sorba, s azt állítani, amit a tekintély állított. Ha a tekintély a moralitás gúnyját ölti magára, és szavaival rátapos a bűnös jellemre, bizonyosak lehetünk benne, rövidesen megjelennek mások is, ugyanúgy felöltve az említett gúnyát, hogy még inkább rátapossanak a bűnözőre. Ha ügyesek vagyunk, mások szerencsétlensége, mások bűnei még hasznot hajtanak számunkra.